

M
Museum Overijssel
Museum Overijssel
Museum Overijssel

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

Jaargang 31 nummer 3 Najaar 2017

I

‘Wie zijn verleden verloochent, verloochent zichzelf’

Een interview met
Rolf H. Bremmer jr. over
Friezen in de Middeleeuwen

Interview: Thijs Porck

Jarenlang was Rolf H. Bremmer Jr. actief als hoogleraar aan de Universiteit Leiden waar hij twee leerstoelen bekleedde: die van bijzonder hoogleraar Friese Taal- en Letterkunde (vanwege de Fryske Akademy) en een persoonlijke leerstoel Engelse Filologie, met bijzondere aandacht voor de middeleeuwse periode. Op vrijdag 16 juni 2017 zwaaide Bremmer af met zijn afscheidscollege ‘Meer dan taal: tekstgemeenschappen in het middeleeuwse Friesland’. Madoc sprak de kersverse emeritus tijdens de 12th Summer School in Languages and Linguistics in Leiden waar Bremmer een cursus Oudfries gaf aan een groep internationale studenten. Het werd een interview over het Oudfries, de Friese identiteit in de Middeleeuwen, de combinatie van Frisistiek en Anglistiek, en dertig jaar Middeleeuwen in de collegezaal.

Het bloed kruipt waar het niet gaan kan: enkele weken na uw afscheid als hoogleraar staat u weer in de collegezaal voor een zomercursus Oudfries. Wat is dat ‘Oudfries’ precies en hoe kwam u daar zelf bij terecht?

Oudfries is de oudste fase van het Fries zoals we dat kennen uit de geschreven bronnen uit de Middeleeuwen. Die bronnen lopen vanaf de dertiende eeuw tot ongeveer 1500 – de taal zelf zal ouder zijn, maar daar hebben we geen schriftelijk bewijs voor. Het Oudfries loopt dus een beetje uit de pas bij de traditionele periodisering van de buurtalen: 1200 tot 1500 is de periode van het Middelnederlands, Middelhoogduits en Middelengels, terwijl het Oudnederlands, Oudhoogduits en Oudengels worden gesproken in de vroegste Middeleeuwen. Oudfries is een benaming uit de negentiende eeuw,

waarmee men wilde aanduiden dat het om heel ‘oud’ Fries ging – die term is blijven hangen.

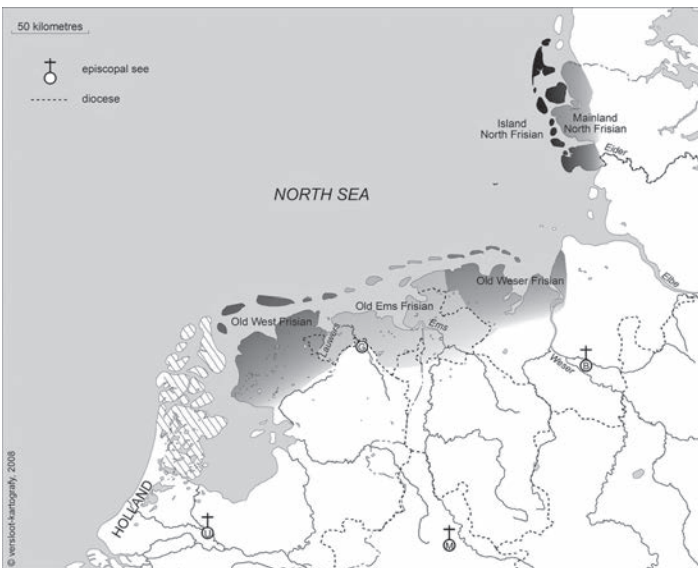
Ik ontdekte zelf het Oudfries toen ik in Groningen Engels studeerde. Mijn docenten Oudengels waren, toevallig of niet, Friezen en wezen vaak op overeenkomsten tussen het Oudengels en het Oudfries. Dat die talen zoveel op elkaar leken intrigeerde me: blijkbaar was het Oudfries veel conservatiever dan het Middelnederlands uit dezelfde periode.

AFB. 1 Rolf H. Bremmer Jr. Foto: Wineke Bolhuis.

Waar werd Fries gesproken in de Middeleeuwen?

In de vroege Middeleeuwen strekte het Friese gebied zich uit van Zeeuws-Vlaanderen tot aan de zuidgrens van Denemarken. Langzamerhand werd die taalgrens naar boven opgerold, onder andere door Frankische expansie. Rond 1300 sprak men alleen nog Fries tussen het Vlie en de Wezer en in een gebied ten zuiden van Denemarken dat nu Nordfriesland heet (afb. 2). Overigens moet je dat niet zien als één Fries rijk: het bestaat uit een conglomeratie van meerdere agrarische landjes, ook wel landgemeenten geheten.

AFB. 2 De geografische verspreiding van het Fries rond 1300. Uit: Rolf H. Bremmer Jr., *An Introduction to Old Frisian. History, Grammar, Reader, Glossary* (Amsterdam-Philadelphia 2009) 110.

Bestond er zoiets als een overkoepelende Friese identiteit in de Middeleeuwen?

De Friese identiteit lijkt bovenal gebaseerd te zijn op het rechtssysteem, regels die van vader op zoon worden doorgegeven en vastgesteld op de vergadering van de volwassen mannen. De Friezen weten zich bovendien te onttrekken aan het feodale systeem. Waar elders het land door de vorst beleend wordt aan edellieden, kent het middeleeuwse Friesland geen feodale adel en geen feodaal landbezit. De machtige lieden in de Friese landen zijn de eigenerfde grondbezitters: zij bezitten voorouderlijke (allodiale) grond. Daarmee onderscheiden de Friezen zich van de rest van Europa. Waarom ze dat doen? Bij het feodale systeem horen ook belasting, tolleren en een graaf die boetes int. Als je daar niet inzit, dan heb je er ook geen last van.

Middeleeuws Friesland was dus een soort belastingparadijs?

Men moet natuurlijk wel de tienden betalen aan de kerk. Ook is er een boetesysteem, maar die boetes worden niet betaald aan een vreemde heerser: het geld blijft circuleren in de eigen gemeenschap. Maar die Friezen handelen natuurlijk niet alleen uit economische overwegingen: het geeft ook eigenwaarde je eigen baas te zijn. De macht ligt in de middeleeuwse Friese landen bij colleges van rechters, die jaarlijks worden gekozen uit de eigenerfde boeren. Zo krijg je dus geen concentratie van macht bij enkelingen.

Speelt de taal ook een belangrijke rol bij deze identiteitsvorming?

Er is geen geschreven bewijs dat men zich identificeert aan de hand van de taal. Sterker nog, je ziet dat die Friese identiteit blijft voortbestaan ook als het gebruik van het Fries afneemt. In 'ons' Friesland moet het Fries concurreren met het Nederlands dat vanaf de zestiende eeuw de officiële taal wordt. Het Fries wordt de taal van het huis en hof, maar men voelt zich nog altijd Fries. In het Duitse Ostfriesland noemt men zich nog steeds Fries en daar is men trots op, ook al spreken ze allang geen Fries meer.

Alleen in de provincie Groningen zie je dat, gaandeweg, de oude Friese identiteit verdwijnt. Tot in de zeventiende eeuw noemt men zich Fries, daarna niet meer. Dat kun je nog mooi zien in het *Wilhelmus* uit de zestiende eeuw. Hierin wordt de dood van Graaf Adolf bij de Slag bij Heiligerlee, in Oost-Groningen, als volgt aangehaald:

*Graef Adolff is ghebleven
In Vriesland in den slaech,
Syn Siel int ewich Leven
Verwacht den Jongsten dach*

Hij sneuvelt in Friesland dus, terwijl Heiligerlee voor ons in Groningen ligt. Zo zie je maar dat je van zo'n oud lied veel kunt leren over de vaderlandse geschiedenis. Alleen al daarom zou het goed zijn als er op school wat meer aandacht voor ons volkslied komt.

Dat er meer was dan taal dat de Friezen bond staat ook centraal in uw afscheidsrede 'Meer dan taal: tekstgemeenschappen in het middeleeuwse Friesland'; kunt u kort uitleggen wat u met een tekstgemeenschap bedoelt?

Het concept van een tekstgemeenschap is bedacht door de Canadese geschiedkundige Brian Stock. Hij gebruikt dit om de kring rond de koopman-prediker Petrus Waldo (ca. 1140-ca. 1218) te beschrijven. Waldo had het Evangelie laten vertalen in het Occitaans, de volkstaal van Zuid-Frankrijk, en schreef daarbij een manifest. Daarmee trekt hij rond en allerlei mensen groeperen zich vervolgens rondom Waldo en zijn teksten. Een tekstgemeenschap heeft vaak een voorman die uitleg kan geven over hoe je een tekst het best kunt lezen. Ook mensen die (nog) niet kunnen lezen, kunnen zich bij een tekstgemeenschap aansluiten. Zij maken zich de tekst eigen door naar de uitleg te luisteren. Tekstgemeenschappen fungeren zo vooral op de grens van oraliteit en geletterdheid.

Ik beweer in mijn afscheidsrede dat ook bij de middeleeuwse Friezen dergelijke tekstgemeenschappen hebben bestaan. Niet rondom een religieuze tekst, maar rondom twee dertiende-eeuwse rechtsbronnen: de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten*. In de *Keuren* worden de rechtsverhoudingen tussen de Friezen en het Heilige Roomse Rijk vastgesteld; in de *Landrechten* staat de rechtelijke gang van zaken tussen de Friezen onderling centraal. Die twee teksten komen altijd na elkaar in de handschriften – je vindt ze nooit apart. Opvallend is dat beide teksten pretenderen dat de Friezen hun rechten van Karel de Grote hadden ontvangen. Terwijl, historisch gezien, Karel de Friezen juist had onderworpen. Het kan raar lopen in de historische verbeelding!

Een soort van 'nepnieuws' dus ...

In de negentiende eeuw keek men daar inderdaad zo naar: die toeschrijvingen aan Karel de Grote werden aan flarden geschoten. Het klopte chronologisch niet, dus was het allemaal onzin en flauwe kul. Feitelijk had men natuurlijk gelijk, maar men had geen oog voor de functie van dat soort claims. Voor ideeën- en identiteitsgeschiedenis zijn zulke bronnen natuurlijk *gefundenes Fressen!* Het kan niet anders, of de *Keuren* en *Landrechten* hebben een vormende rol gespeeld in het zelfbeeld van die Friezen als ze die lazen of uitgelegd kregen binnen hun tekstgemeenschap.

AFB. 3 Radboud weigert zich te laten dopen door Wulfram. Prent van Jacob Folkema naar een tekening van Louis Fabritius Dubourg. Uit: J. Wagenaar, *Vaderlandse Historie* (Amsterdam 1749) 370.

Die eigenzinnigheid levert de Friezen natuurlijk ook een bepaalde reputatie op bij hun middeleeuwse tijdgenoten: ze stonden bekend als ‘wild en onbeschaafd’. Kwam dat alleen door hun afwijkende rechtssysteem?

Een andere reden voor die negatieve reputatie van de Friezen is de beroemde legende over Radboud (Fries: Redbad), de laatste koning van Friesland (†719). Radboud wordt bijna bekeerd door bisschop Wulfram, maar bedenkt zich terwijl hij al met een been in het doopvont staat (afb. 3). ‘Zie ik mijn voorouders in de hemel?’, vraagt Radboud aan Wulfram. ‘Zeker niet!’, is Wulframs antwoord. Daarop reageert Radboud dat hij liever met zijn voorouders in de hel brandt dan voor eeuwig in de hemel opgescheept zit met halfzachte christenen. Deze legende doet de hele Middeleeuwen door de ronde in allerhande kronieken: Engelse, Schotse, Duitse, Franse, noem maar op. Radboud is zo het symbool van de weerbarstige, ongelovige Fries geworden.

Ook in de veertiende eeuw hebben de Friezen nog een reputatie voor wildheid en wreedheid. De Engelse dichter Geoffrey Chaucer refereert daar aan in een gedichtje, geschreven voor een vriend die gaat trouwen. Chaucer waarschuwt: ‘Jongen, weet toch wat je doet. Je kunt nog beter in de handen van de wilde Friezen vallen dan in die van een vrouw!’

Naast de bestudering van het Oudfries heeft u zich ook gespecialiseerd in het Oudengels. Is dat een voor de hand liggende combinatie?

Best wel, de talen zijn immers nauw aan elkaar verwant. Vroeger was het ook vrij gebruikelijk dat je je in meerdere Germaanse talen

bekwaamde. In de negentiende eeuw is het Fries bijvoorbeeld nog heel belangrijk in de Oudgermanistiek. Er was geen tekstboek over het Oudhoogduits of Oudengels zonder ook een hoofdstuk over het Oudfries. De Germaanse talen werden toen als eenheid bestudeerd, bijvoorbeeld door Jakob Grimm in zijn *Deutsche Grammatik*. Die beschrijft daarin het Oudengels, Oudnoors, Oudhoogduits, Oudsaksisch, Gotisch en Oudfries. Die vergelijkende Oudgermanistiek heeft later te lijden gehad onder specialisatie: er kwamen anglisten, neerlandici, enzovoorts, maar weinig frisisten. Die frisisten schreven trouwens vaak in het Fries over het Oudfries en bereikten daarmee een kleiner publiek. Allengs raakte het vakgebied gemarginaliseerd. Dat is jammer en ik heb mijn steentje proberen bij te dragen om het vak internationaal weer op de kaart te zetten, onder andere met mijn goedlopende (mag ik trots zeggen) Engelstalige studieboek: *An Introduction to Old Frisian*.

De combinatie van de twee vakgebieden is ook een vruchtbare. Vaak ben ik met het Oud- en Middelenengels bezig en denk ik 'verdikkie, dat komt ook in Oudfriese teksten voor'. Dan is er dus sprake van kruisbestuiving. Andersom komt ook voor: ik was laatst bezig met spreekwoorden in de Oudfriese wetten, die komen daar veelvuldig in voor. En toen dacht ik: 'Hoe zou dat zitten met de Oudengelse wetten?'. Nu komen er binnenkort twee artikelen van mij uit: een over spreekwoorden in Oudfriese wetten en een over spreekwoorden in Angelsaksische wetten.

Met mijn combinatie van de studie van Oudengels en Oudfries ben ik overigens niet uniek. Illustere voorgangers combineerden al beide vakgebieden: Franciscus Junius (1591-1677; pionier van de Oudgermanistiek), Ferdinand Holthausen (1860-1956; hoogleraar Engels te Kiel, die ook een Oudfries woordenboek schreef) en Alistair Campbell (1907-1974; Rawlinson and Bosworth Professor of Anglo-Saxon te Oxford, die behalve over Oudfries ook over het werk van zeventiende-eeuwse Friese dichter Gysbert Japicx publiceerde).

Was er in de Middeleeuwen veel contact tussen Friezen en Angelsaksen?

Jazeker. Friezen waren de vrachtaarders van de vroege Middeleeuwen en het handelsverkeer tussen het Rijnland en England was in de handen van de Friezen. De Noordzee staat in die tijd ook bekend als de 'Mare Frisicum', de Friese zee. Die associatie tussen Friezen en de zee vind je ook in een Oudengels gedicht waarin wordt gesproken over de vrouw van een Friese zeeman. Die zeeman staat symbool voor de hardwerkende man en zijn vrouw staat klaar om zijn vieze kleren te wassen – een soort echtelijk rollenpatroon. In het spoor van de handelaren reizen Angelsaksische missionarissen af naar de Friezen: Winfrid, Willibrord, Bonifatius. Er wordt wel gezegd dat ze dit doen vanwege de verwantschap tussen beide volkeren: de Angelsaksen beschouwen de Friezen en Saksen op het

continent als ‘been van ons gebeente, bloed van ons bloed’. De missionarissen kunnen zich hier ook verstaanbaar maken omdat het Oudengels en Oudfries veel op elkaar lijken.

Meer dan dertig jaar heeft u de Middeleeuwen onderwezen in de collegezalen. Is er in die tijd veel veranderd?

Ik vind het nu veel levendiger. Toen ik studeerde bestond een cursus Oudengels vooral uit een opsomming van feitelijkheden en het stampen van klankveranderingen – erg droog allemaal. Men zat ook nog in een vooroorlogs paradigma van Germanistiek: ‘Heidens is spannend en christelijk saai’. Om een voorbeeld te geven: ik volgde een college over Germaanse runen bij professor Kylstra, hoogleraar Oudgermanistiek in Groningen. Het viel me op dat hij geen Engelse runen behandelde. Toen ik hem daar naar vroeg, zei hij dat de Engelse runen vrijwel allemaal dateerden van na de kerstening en daarom niet interessant waren. Kylstra verdiepte zich dus helemaal niet in de vraag waarom men in Engeland die runen wel bleef gebruiken, maar op het continent niet. Dat vooroorlogs paradigma is helemaal op de kop gegooid: er is momenteel veel aandacht voor de christelijke traditie. Misschien omdat die sterke christelijke moraal van de Middeleeuwen nu juist tot de verbeelding spreekt, in deze grotendeels ontkerstende samenleving. Veel studenten weten van toeten noch blazen als je het over christelijke tradities hebt. Ze kunnen dus net zo onbevangen dat middeleeuwse christendom benaderen als studenten vroeger met het Germaanse heidendom deden.

Zijn studenten ook veranderd?

Toen ik ging studeren wist ik eigenlijk nauwelijks dat er zoiets als Middeleeuwen waren geweest. Nu merk ik dat studenten met een bepaalde interesse en voorkennis naar colleges komen: vaak hebben ze al iets middeleeuws gelezen op de middelbare school. Populaire cultuur speelt ook een belangrijke rol. Voor de Engelse Middeleeuwen zijn de werken van Tolkien, zoals *The Lord of the Rings*, bijvoorbeeld erg belangrijk. Dat staat bol van middeleeuwse taal en cultuur. Studenten van nu hebben daardoor vaak eerder een intrinsieke interesse in middeleeuwse taal en cultuur dan in mijn studententijd.

Hoe relevant zijn die Middeleeuwen nu nog?

Ze zijn al heel lang relevant. Kijk maar naar de negentiende-eeuwse ‘neo’-architectuur of neem het naspelen van belegeringen. Mensen dossen zich middeleeuws uit op open kasteeldagen. Als jongetjes speelden we ‘Ivanhoetje’, geïnspireerd door de tv-serie met Roger Moore; denk ook aan de muziek van ‘The Mediaeval Baebes’, games als *Knights and Merchants*. Ook de Friese Middeleeuwen zijn ‘hot’: in 2018 verschijnt een heroïsch filmepos *Redbad*. Afgelopen zomer was de grote openlucht-musical *BAUCK!* – over een jonge vrouw die zich

verzet tegen vreemde overheersers in het middeleeuwse Friesland – een kaskraker.

De Middeleeuwen vormen bovendien een belangrijk deel van ons cultureel erfgoed; de taal die we spreken, de plekken waar we wonen, gebouwen, plaatsnamen – het stamt grotendeels uit de Middeleeuwen. Ik vind het daarom doodzonde dat het vakgebied Oudfries in Nederland bijna verdwenen is. Wat hebben we over voor ons cultureel erfgoed? Wie zijn verleden verloochent, verloochent zichzelf. Wij zijn wie wij geworden zijn vanwege de geschiedenis. Dat geldt voor de nieuwe tijd niet anders dan voor de Middeleeuwen.

Meer informatie

Rolf H. Bremmer Jr., *Hir is eskriven: lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300* (Hilversum 2004).

Rolf H. Bremmer Jr., *An Introduction to Old Frisian. History, Grammar, Reader, Glossary* (Amsterdam-Philadelphia 2009).

Rolf H. Bremmer Jr., *Meer dan taal: tekstgemeenschappen in het middeleeuwse Friesland*. Rede uitgesproken door prof.dr. Rolf H. Bremmer Jr. ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Friese Taal- en Letterkunde aan de Universiteit Leiden vanwege de Fryske Akademy te Ljouwert op vrijdag 16 juni 2017. Exemplaren van de afscheidsrede zijn voor €5 (inclusief porto) te bestellen bij de auteur: r.h.bremmer@hum.leidenuniv.nl

Wilma Keesman, *De eindeloze stad*. Troje en Trojaanse oorsprongsmythen in de (laat)middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden. (MSB 159), 752 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-553-1, € 49,-

Als moederstad van Rome en het Romeinse Rijk had Troje een unieke positie in de wereldgeschiedenis. Vele volkeren, dynastieën en steden verbonden hun oorsprong ermee, ter onderbouwing van status en machtsaanspraken.

Maarten Müller, *Misdad en straf in een Hollandse stad: Haarlem, 1245-1615*. (Haerlem Reeks 19), 164 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-696-5, € 19,-

Op basis van het stadsrecht, de vonnissen van de schepensbank en de rekeningen van de schouten beschrijft Maarten Müller hoe er in Haarlem in de periode 1245-1615 werd omgegaan met verschillende vormen van criminaliteit.

Johanna Maria van Winter, *Middelieeuwers in drievoud: hun woonplaats, verwantschap en voeding*. (MSB 167), 470 blz., ingenaaid, geïllustreerd (deels kleur), ISBN 978-90-8704-670-5, € 39,-

Deze bundel bevat 29 artikelen die Marietje van Winter de afgelopen 10 jaar heeft gepubliceerd in diverse bundels en tijdschriften. Ze bestrijken de drie terreinen waar zij al vijftig jaar onderzoek naar doet: topografie, adel en voeding.

UITGEVERIJ VERLOREN

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel. 035-6859856, fax 035-6836557
www.verloren.nl • bestel@verloren.nl